

AITZOLen PROJEKTU KULTURALAZ

Lourdes Otaegi

Guda aurreko 1926–36 hamarkadan Euskadin sortu zen Pizkunde mugimenduari buruzko erreflexioa Jokin Zaitegik Guatemalan 1951n argitara zuen «Aitzolen gizaldia» zeritzan artikuluz abiatu zen.

Zaitegik hautatu zuen izenburuaren egokitasuna behin eta berriro baieztatu izan da gure garaiko kritikoen idaztietan, denek ahobatez aitortzen diotelarik Aitzoli belaunaldi haren aitzindaritza:

«Belaunaldi berri baten bozemaile eta aitzindaria, euskara kulturbideetan sartzeko eta literatura egiazko bat tankeratzeko egiten duen ahaleginak gatik, aro folklorikoa gainditzeko zorian jarri zuen belaunaldiarena»¹.

Aitzolen aitzindaritza erabateko honen eragina euskal kulturaren eremu zabalera hedatu zen, berak kulturari buruzko proiektu oso bat eskaintzen bait zuen, eta ez sentimentalismo hutsa edo nolabaiteko mezenazgoa.

Haren proiektuaren jatorria Arana-Goirik behiala amestu zuen Pizkundearen iturrietan datzala esateak ez du Aitzolen eraginaren kemena gutxitzen eta bai argitzen mugimendu kulturalak garai horretan politikarekin zuen harreman hestua. Ezin bait daiteke ahaztu, Aitzolek 1927an *Euskaltzaleak* taldearen sorrera propiziatu zuenean, Primo de Riveraren diktadurapean zegoela Euskadi, eta abertzale-tankera zukeen guztia galerazia zegoela politika-bideetan bertatik.

Errepublikaren hasierak eman zion Aitzoli egunkarietan bere proiektu horren berri agertzeko egokiera hainbat artikulu politiko, kultural eta literarioen bidez. Europako herri minoritarioak hartu zituen batez ere gaitzat: Gales, Eskozia, Britainia, Proventza... Herrialde horietan zeuzkaten status politikoak, kulturalak, eskolarrak, linguistikoak etab. nabarmenerazten zituen; Belgikan waliarrek zuten elebitasun-sistema, Irlanda eta Finlandian aurrera eramanean zen mugimendu abertzaleak eta batez ere berpizkunde kulturalak aztertzen zituen, Euskadin ere, antzeko zerbait egiteko aukera ezagutzera emanez.

Gehienik aztertu eta sakondu zituen pizkunde-prozesuetan garrantzitsuenak Irlanda, Finlandia eta, beste maila batetan, Proventza eta Kataluniakoak izan ziren, horietan hartzen bait zuen kemena euskal mugimenduari bihotz emateko. Hainbat artikulu-
ren mamia izan ziren istudio guzti hauen fruitu, herri minoritario horien prozesuetan konstante larri bat nabarmendu zuen Aitzolek: status linguistikoa, politikoa eta kulturala indartu baino lehenago, literaturak eta, bereziki, olerkigintzak betebeharrak eta eragin garrantzitsu zenbait izan zituela; alde batetik, hizkuntza lantzea eta egokitzea, hiztunek hizkuntza horren erabilera errazagoa eta eskura errazagoa aurki zezaten, eta bestalde, menpean eta txarretsirik zeuden hizkuntza horiek kultur mintzabide egokiak izan zitezkeela frogatzea.

Olerkigintzak, horiezaz gain, hirugarren helburu nagusi bat zuen: herri horretako maila sozial kulturadunak pizkunde-mugimendu horretara erakartzea.

Poesigintzaren azken betebeharrak honen kontextuan kokatu behar genuke 1931n euskal idazleen artean hedatu zen poema nazionalaren premiaren kontzientzia.

Idea honen eragile okasionala, Mistralek proventzaleraz idatzi zuen *Mireio* poema dugu. Nobel saria irabazi zuen egileak, eta horren bitartez, mintzaira erdi-galdua zenak maila estetikorik garaienak irits zitzakeela erakutsi zuen. Eredutik maitagarria bilakatu zitzaizen hura euskaldunei, amets eder bat.

Aitzolek bere aldetik ez zuen honetan beste pizkunde-mugimendu batzuetan frogaturik zuen eskemaren baieztapena baizik ikusi: olerkigintzaren garrantzia sentimendua nazionalaren eta kultur mailaren bilakabidean.

Lizardik eszeptiko xamar hartu zuen, lehen kolpetik, poema nazionalaren gai hau. Alde batetik, zalantzan jartzen zuen poemarik ederrena ere euskara salbatzeko gai izatea, eta, bestalde, ez zuen uste olerki garai hori idatz zezakeen olerkaria jaioa zenik. Honen proposamenak apalagoak ziren, baina ez horregatik adore gutxiagokoak; olerki landua eta bestelakoa egitea proposatzen zuen, hizkuntzaren flexibilitatea landuz, oztupoak legunduz banan-banan, olerki garai hori sortzeko giro literario egokia prestatzea.

Gaurregungo errealitatetik begiraturik, Lizardiren jarrera praktikoagoa iruditzen zaigu beste askorena baino; eta halere konprengiarri zaigu aldi berean, Lizardik garaikoekin bat hartzea eta itzaropenik horretan jartzea, «Eusko Bidaztiarena» deritzan olerkian agertzen duen moduan:

«Eta Jaunaren gogo baledi
nerea den bezain gartsuki
euskeraren olerki gurena
norbaitek lenbait-len begi».

EUSKALTZALEAK

Aitzolek olerkigintzari eskaintzen zion ohorezko lekua, esan dugun bezala, kultur mugimenduaren bilakabidean, eta baita politikoan ere, eragin zezakeen indarraren baitan ulertzen da.

Literatura eta gainerako expresabide kulturalak euskara erabiltzen has zitezen, beste herrialdeetako pizkunde-mugimenduetan izan ziren talde eragileen antzeko bat sortzea proposatu zuen Ai-

tzolek 1927ko Arrasateko Euskal Egunean, *Euskaltzaleak* taldea, hainbat ekintza kultural eta literarioren antolatzaile izateko.

Talde kultural honen hamar urteko bizitzaren lehen hiru urteetan, ekintza nagusiak euskararen aldeko kanpainen gauzatu ziren; baina 1930ez geroztik, Olerti Egunaren antolaketa hartu zuten bere gain, euskal idazleak susperrarazteko, olerkari gazte ezezagunak erakartzeko...

1930 urteko sariketan parte hartu zuten bai Lizardik, eta bai Orixek; halere Lauaxeta gaztea gertatu zen irabazle «Maitale kutuna» zeritzan olerkiarekin.

Bigarrenean, 1931n, Lizardik irabazi zuen lehen saria. Bi sari hauek Aitzolek eta, orokorki, *Euskaltzaleak* taldeko partaideek promozionatu zuten olerki-tankera nabarmentzen hasiak ziren: poesia landu eta bitxitua bait zen, irakurle goaren gehiengoari ulerkaitza gertatuko zitzaiona, baina orduan ohizkoa zen olerki erromantikoa eta narratiboa baino jaso handiagokoa.

Lauaxetak lehen saria irabazi zuenean, Orixek bakarrik idatzi zuen haren olerkiaren tankera berri eta frantses zaletuaren aurka; eta eztabaida ireki zen bi idazleen artean, klasizismo/modernismo ardatzaren inguruan. Bigarren aldian, berriz, Lizardik irabazi zuenean, eztabaida zabalagoa izan zen, alkantze handiagokoa, jarrerak eta eritziak pare geratu bait ziren.

Polemikaren aitzakia ez zen Lizardiren saria bera izan, baizik eta Lauaxetak 1932 urtearen hasieran argitara zuen *Bide barriak* liburua.

Otsaila eta martxoa zehar egunkarietan bideratu zen polemika honen urratsak jarraituz anekdota konkretuen balioa baino gehiago, zein jarrera identifikatu ziren nabarmendu nahi genuke eta eztabaidaren ardatzak zein izan ziren argitu.

Euskara gauza erraz eta «jatorrekin» identifikatzen zuen betiko kontzepzioaren aurka agertu ziren joera berriko olerkariak, beste ikusmolde bat harturik; garaiko korrante estetikoek berrikuntzak bereganatuz, nabardura konplexu eta abstraktuak frogatuz... eta, guzti honen ondorioz, hizkuntzaren moldaera berriak saiaturik.

Garaikideek, ordea, ez zuten joera honen azaleko itxura baizik

nabarmendu, hizkuntza bihurtzen zutela, eta jende gehienarentzat iritsiezina zela, ulerkaitza...

1932 urtearen hasierako polemika hau gaiaren planteamendu hutsa izan zela uste izatea, ordea, gauzari izan zuen baino garrantzi gutxiago ematea litzateke. *Euskaltzaleak*-ek handik aurrera promozionatu zuen olerkigintza ikusiaz, eta batez ere, 1933 urteaz geroztik Aitzolek argitara zituen eritzietan oinarriturik, esan genezake honen ikusmoldean ardatza puntuz aldatzen hasi zela.

Aldaketaren lehen zantzua, Aitzolen «Antzinako oituren piztutzea» zeritzan idaztia izan zela esan dezakegu. Artikulu horren aitzakia Tolosan Agate Deuna zela-eta antolatu zen sariketa batean datza; bertara azaldu ziren olerkien artean koplak zaharren eredu tradizionala jarraitzen zuten Jautarkolen bertso batzu gertatu bait ziren irabazle:

«[Koplak] irakurri utsaz eta entzun utsaz errex aditzen dira. Eta onelako olerkiak bear ditugu. Irakurleak eta euskaltzaleak gere bertso zail eta idazlan ezin entendizkoaz aspertu ditugu. Geok ere, idazleak, aizkenaz nekatzen ari gara. Inor mintzeagatik ez diot. Neroni naiz erruduna. Baña guztiak bide txarrak utzi eta bide onerajoz dezagun.

Bide txarra daramagu, olerki eta idazle gehienak. Oso bide txarra. Ongarri baño txarkeri geiago euskerari egiten diogu.

Guztiok euskera maite degu. Gure elburua euskera piztutzea da. Gure baitan sar gaitean eta erabaki egokiena gureganatu dezagun»².

Lizardik eta Lauaxetak, biek erantzun zioten Aitzolen artikulu honi. Lizardik bere idazlanetan mingotsena eta ironia mindu gehienik duen «Gure bideko mugarriak» deritzanaz erantzun zuen. Eztabaidaren gunea, bere olerkigintzan eta, orokorki, bere hizkera literarioaren zailtasunean kokatzen zuela dirudi, erantzunean, gaiaren konplexutasunaren baitan ulertzen dela baieztatzen bait du, eta azken kasoan ere, olerki zaila egin nahi dutenei idazteko posibilitatea utzi beharko litzaiekeela.

Lauaxetaren erantzuna Lizardirena baino tonu umoretsuagokoa da, barregarritzkoa kasik: «Oiei, oiei» deritzan artikuluan be-

rrizaleak gaizkile eta lapurtzat hartu dituen gizarte bat deskribatzen digu, haien pertsekuzio eta ejekuzioa proposatuz.

Ez zuen polemikak luze jo, ordea. Aitzolek ez zuen idatziz inolako adierazpenik eman, 1934ean berriro nabarmenki, hasitako bideari jarraitzen zitzaioela erakusten zuen artikulua argitaratu zuen arte. Bai, erabakia zuen literaturan bide herrikoi eta ulerterrazagoetara jotzea, eta hala adierazi zuen *Yakintza* aldizkarian argitara zuen «Eusko olertikera berezia» zeritzan artikuluan. Bertan koplazaharretako teknika berezietatik dihardu, haiek dituzten baliapide literarioak eta estilizazio-teknikak aditzera eman nahirik; «olerki errikoiak gartzera dator».

Aitzolen idaztien eremuetatik ateraz, aldiz, 1933 urteko Olerti sariketan «aritz abarra» eraman zuen olerkiaren tankera herrikoari begiratzen badiogu, aldaketaren beste zantzu konkretu-askia nabarmenduko dugu.

AITZOLEN HIRUGARREN URRATSA: DEZEPZIOA

Aitzolen proiektuaren bilakabideak izan zituen bi lehen faseen gorabeherak aipatu ditugu aurrenik; hirugarrena izan zen guztietan gogorrena harentzat.

Berak hainbeste kemenez erakutsitako proiektuaren alderdi argalak nabarmentzen hasi ziren, zertan jausiko zen euskaldunen kultur mugimendua, zergatik.

1935 urtearen hasieran argitarazi zuen Aitzolek «Balance literario 1934» zeritzan artikulua. Idazti horretan, bere lehen garaietako jarrera baikor eta ekintzale haiek ezkutatu direla ikus genezake: erori dira bere proiektuaren operatibitatean zuen fedearen zuta-beak, egoera beltz baten aurrean dagoenaren irudipenak blaitzen ditu haren esaldi guztiak. Ez du emaitza ederrik ikusten Aitzolek 1934 urteko balantze literarioan. Aitortzen du urte horretako literatur lanik baliotsuenak Lizardiren *Umezurtz olerkiak*, *Itz Lauz* eta Orixeren *Barne-muinetan* direla, baina:

«Sin embargo, estos tres tomos, a pesar de su indiscutible valor literario no llegarán, casi podemos asegurarlo a robustecer y vigorizar el euskera. Fáltales lo esencial: la frescura, la naturalidad de un

euskera fluido, fácil, inteligible. Están escritos con fórmulas lingüísticas la mayor parte de las poesías y artículos, y se nota en ellos la ausencia del sentimiento de lo sencillo y natural, propio de un idioma vivo y palpitante.

Hay en estas poesías y escritos un gran caudal de estudio, de trabajo, de decisión y hasta de ingenio; pero en ellos domina el artificio sobre el arte, lo rebuscado sobre lo natural, lo retorcido sobre lo espontáneo. Y es hora ya de que todos lo advirtamos»³. (*Euzkadi*, 1935, Ilbeltzak 5).

Aitzolek hitz hauen bidez agertzen duenez, berrizaleen joera linguistikoa eta literarioak erasotzeko premia sumatzen zuen, eta bereziki Lizardi eta Orixerena. Lizardiren *Umezurtz olerkiak* bildumaren sarreran kopia zaharren itxuran idatzitako olerki gutxi batzu gorapatzen entzun dezakegu, eta ez gehiago sekula.

Gogorregiak irudituko zaizkio Aitzolen goiko hitz horiek *Euskaltzaleak* sortu zeneko asmo on eta jarrera adoretzu haien oihartzuna gordetzen duenari. Eta halere, Aitzolen bidea lantxo honetan jarraitu duenari, dagoeneko ez zaio ulerkaitza egingo Aitzolen desgainoia eta dezepzioa.

Aitzolengan balorapen literarioa aldatu zela pentsatzea, gauzak xinplegi ikustea litzateke; besterik da haren samina sortarazten duena eta, berriro ere haren proiektuaren iturrietara jo beharko dugu, ulertu nahi badugu.

Errealitate praktikoaganako hurbilpenak aldarazi zuen Aitzolen gogoia. 1934 urtearen balantzea egin du, lan literarioak nolakoak diren, ugariak, arrakastatsuak... eta lurjota dago. Berak hainbat artikulutan zehar adierazitako proiektu kultural haren errealizaziorik ez du inon ikusten. Gogora dezagun Aitzolen proiektu kulturean literaturak zuen leku ohorezkoaren arrazoia: mugimendu soziala, kulturala eta politikoa eragitea, irakurleak euskaragana erakartzea, haren maila kulturala lantzea, gure hizkuntza mintzaira kultural egokia izan zitekeela demostratzea. Eta, noski, ez zaio iruditzen elite batentzat geratu beharko duten Lizardi eta Orixeren idazlanek horrelako mugimendu baten eragile izan daitezkeenik.

Ausarta litzateke gaurko ikuspegitik Aitzolen arrazoiaren lehen-tasun hori juzkatzea; eta, bestalde, ezin dezakegu erabat txarretsi 1933az gero herri-olergintzari eman zion garrantzia, kaltegarri

izan zela esanez: gutxitan iritsitako gailurrak ezagutu bait zituen euskal literaturak eta Aitzolek igarritako herri-olerkigintza horren bideetan Lauaxetaren bigarren liburua, *Arrats beran* (1935), aurki bait dezakegu.

Hona hemen azkenik, Aitzolen «balantze» hari erantzunez, Gurbindo goitizena erabiltzen zuen idazle batek argitara zuen «Los males del idioma» deritzan artikulua; bertan agertuko da, ispilu batean bezala, Aitzolen saminaren barrenean gordetzen den frakasoaren arrazoietako bat:

«Si pues ni por falta de interés (calidad) por parte de los autores, ni por los costos de su adquisición cabe explicar el retraimiento de los lectores euskaldunes, ¿cómo no ha de preocupar el tan corto número de lectores de las obras euskéricas?»

Es acaso que no interesan los temas de estos libros, por ejemplo?

No sostendremos que el contenido de algunos de ellos, por ejemplo «Itz Lauz» y «Umezurtz olerkiak» sean de franco sabor popular, pero de todas formas entre los estudiosos renacentistas ¿no cabe arbitrar arriba de 300 compradores? Esto revelaría un índice cultural pobrísimo. ¿Dónde están esas élites vascas que sacamos a relucir cuando se trae a mientes la potencialidad de nuestro pueblo?»⁴.

L.O.

¹ SARASOLA, I.: «Hitzaurrea», in: ARESTI, G.: *Obra guztiak*, Kriselu, Donostia 1976.

² *El Día*, 1933-2-12.

³ *Euzkadi*, 1935-1-6.

⁴ *El Día*, 1935-1-10.

EL PROYECTO CULTURAL DE AITZOL
LE PROJET CULTUREL D'AITZOL

Aitzol fue el impulsor de la generación que en la década 1926-1936 promovió diversos ámbitos de la cultura vasca. El proyecto cultural de Aitzol, que hundió sus

raíces en Sabino Arana, era global. Sólo con la llegada de la República pudo exponerlo y difundirlo. En numerosos artículos políticos, culturales y literarios analizaba la situación de diversas minorías nacionales de Europa, especialmente Irlanda, Finlandia, Provenza y Catalunya.

Aitzol había observado una constante: el renacimiento lingüístico, político y cultural estaba siempre precedido por el de la literatura, la poesía en particular. En este contexto se explica el atractivo que ejerce entre los escritores la idea de crear un «poema nacional». Lizardi fue la excepción: se manifestó escéptico sobre la posibilidad de crear tal poema, así como sobre su eficacia para salvar el euskara.

Euskaltzaleak

Aitzol concretó su proyecto en la fundación de **Euskaltzaleak** en 1927. En los tres primeros años organizó campañas pro-euskara; luego creó concursos de poesía para animar a los escritores y descubrir jóvenes valores: Lauaxeta y Lizardi fueron los vencedores respectivos de los dos primeros años. El lenguaje literario y el estilo de estos nuevos valores levantó vivas polémicas. Aitzol decidió impulsar y premiar un género de poesía «popular», más asequible.

El tercer paso de Aitzol: la decepción

En 1935 Aitzol ha perdido su fe en la efectividad de su proyecto cultural. Critica las tendencias lingüísticas de Lizardi y Orixe. A su juicio les falta el frescor, la naturalidad de un euskara fluido, fácil, inteligible. No ve que se vayan realizando los objetivos que se había propuesto con la potenciación de la literatura: atraer cultivadores del euskara, demostrar que el euskara puede ser una lengua de cultura, influir en el movimiento cultural y político. El lenguaje de Lizardi y Orixe no puede ser el de semejante movimiento. Pero no todos fueron tan pesimistas como Aitzol.

Aitzol a été le promoteur de la génération qui dans la décennie (1926-1936) encouragea l'essor de la culture basque. Le projet culturel d'Aitzol, qui puise ses sources dans la pensée de Sabino Arana, était global. Ce n'est qu'avec l'avènement de la République qu'il put l'exposer et la diffuser. Dans de nombreux articles politiques, culturels et littéraires il analysait la situation de différentes minorités nationales en Europe, spécialement l'Irlande, la Finlande, la Provence et la Catalogne.

Aitzol avait observé un phénomène constant: la renaissance linguistique, politique et culturelle était toujours précédé par celle de la littérature en général et de la poésie en particulier. C'est dans ce contexte que l'on comprend l'attrait qu'exerce chez les écrivains l'idée de créer un «poème national», à l'exception de Lizardi qui se manifesta sceptique sur la possibilité de créer un tel poème et sur l'efficacité de celui-ci pour sauver l'euskara.

Euskaltzaleak

Aitzol concrétisa son projet en fondant la revue **Euskaltzaleak** en 1927. Durant les trois premières années il organisa des campagnes en faveur de l'euskara; en-

suite il créa des concours de poésie pour encourager les écrivains et découvrir des jeunes promesses: Lauaxeta et Lizardi furent les lauréats respectifs des deux premières années. Le langage littéraire et le style de ces nouvelles valeurs soulevèrent de vives polémiques. Aitzol décida d'encourager et de récompenser un genre de poésie «populaire», plus accessible.

La troisième étape d'Aitzol: la déception

En 1935 Aitzol a déjà perdu la foi en la viabilité de son projet culturel. Il critique les tendances linguistiques de Lizardi et d'Orixe. A son avis, il leur manque la fraîcheur, la simplicité d'un euskara fluide, facile, intelligible. Il ne constate pas la réalisation des objectifs qu'il s'était fixés pour l'encouragement de la littérature, à savoir, attirer les «cultivateurs» de l'euskara, prouver que l'euskara peut être une langue de culture, exercer une influence dans le mouvement culturel et politique. La langue de Lizardi et d'Orixe ne peut pas être celle d'un tel mouvement. Mais tous ne furent pas aussi pessimistes qu'Aitzol.